

Seksuele voorlichting in Breda: preventie of promotie?

Sophie Aarts en Emma de Goeje

Seksuele voorlichting in Breda: preventie of promotie?

Een onderzoek naar communicatie door ouders, school, vrienden en gemeente, over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit, en de samenhang met attitude ten opzichte van seks van tweedeklas leerlingen.

Thesis Pedagogische wetenschappen

Universiteit Utrecht

Datum: 24 juni 2016

Begeleider: Dr. C. Baerveldt

Sophie Aarts (bachelor Pedagogische Wetenschappen): 3839613

Emma de Goeje (premaster Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken): 5709253

Aantal woorden, inleiding t/m discussie (m.u.v. tabellen): 8273

Samenvatting

Achtergrond: Het belang van het bevorderen van de seksuele gezondheid wordt vanuit verschillende perspectieven benadrukt. Seksuele voorlichting is een middel om seksuele gezondheid te stimuleren. Steeds meer wetenschappers benadrukken het belang om in deze voorlichting te communiceren over zowel risicobescherming als relationele aspecten van seksualiteit. **Doel:** Met deze kwantitatieve studie is onderzocht in welke mate verschillende omgevingsactoren (ouders, vrienden, school, gemeente) van de adolescenten communiceerden over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit. Tevens is nagegaan of deze communicatie samenhangt met hun attitude ten opzichte van seks. **Methode:** Er zijn schriftelijke vragenlijsten afgenomen onder 124 tweedeklas havo-vwo leerlingen op een middelbare school in Breda. **Resultaten:** Gebleken is dat door alle omgevingsactoren in meerdere of mindere mate werd gecommuniceerd over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit. Opvallend is dat vrienden als enige omgevingsactor hogere scores op relationele aspecten dan op risicobescherming. Van alle communicatie bleek alleen de mate waarin relationele aspecten door vrienden besproken werden significant samen te hangen met een positievere attitude ten opzichte van seks. **Conclusie:** De directe omgeving van de adolescenten lijkt een rol te spelen in de attitude ten opzichte van seks. Volwassen omgevingsactoren (ouders, school, gemeenten) communiceerden meer over risicobescherming dan over de keuzevrijheid. Met vrienden werd er meer over relationele aspecten gecommuniceerd. **Discussie:** De communicatie van vrienden over keuzevrijheid blijkt een samenhang te hebben met de attitude ten opzichte van seks. Dergelijke resultaten suggereren dat de inhoud en de vorm van seksuele voorlichting nader onderzocht dienen te worden.

Abstract

Background: The importance of promoting sexual health is emphasized from multiple perspectives. Sex education is a way to promote sexual health. An increasing number of researchers accentuate the importance of discussing both risk-protection and relational aspects of sexuality in sex education. **Purpose:** This quantitative study examined the extent to which four environmental sources (parents, friends, school, community) of the adolescent, communicated about risk-protection and relational aspects of sexuality. Furthermore, it is examined whether the amount of communication about both topics was related to the adolescents' attitude towards sex. **Method:** Surveys are conducted among 124 second-grade students of a 'havo-vwo' secondary school in Breda, The Netherlands. **Results:** This study pointed out that all four sources communicated about risk-protection and relational aspects of sexuality. There were differences among the sources in the extent to which topics are discussed. Notably, only the source 'friends' communicated more about relational aspects of sexuality than about risk-protection. From all communication about the two topics by the four sources, only the relational aspects of sex discussed by friends was significant related to a more positive attitude towards sex. **Conclusion:** the direct social environment seems to play a role in the attitude towards sex. The adult environmental sources communicated more about risk protection than about relational aspects of sexuality. Adolescents communicated more about relational aspects of sexuality with their friends. **Discussion:** Communication with friends about relational aspects of sexuality seems to be related to a more positive attitude towards sex. These results suggest more research is necessary about the content and method of sex education.

Inleiding

"Tweede Kamerleden krijgen 'seksles' van Goedele Liekens", zo stond geschreven op nieuwswebsite BNR (Hulstein, 2016). Liekens maakt zich sterk voor betere seksuele voorlichting op scholen: "De bedoeling is om duidelijk te maken aan politici dat er meer aandacht mag komen in de lessen seksuele opvoeding voor bijvoorbeeld weerbaarheid, voor het aangeven van grenzen. Veel scholen doen het goed door te focussen op de biologie-kant en de gevaren als soa's en ongewenste zwangerschappen. Maar de weerbaarheid wordt nog te veel vergeten. Slechts een op de drie jongeren krijgt daarover les en dat vinden we te weinig", aldus Liekens. Er zijn meer onderzoekers die benadrukken dat voorlichting niet alleen op de (fysieke) risico's gericht moet zijn, maar ook op de relationele aspecten van seksualiteit ten behoeve van een positieve seksualiteitsbeleving (bijv. Bakker & Vanwesenbeeck, 2006; Gijs et al., 2009; RutgersWPF, 2013).

Seksuele gezondheid wordt door de WHO gedefinieerd als "een staat van fysiek, emotioneel en mentaal welbevinden met betrekking tot seksualiteit. Het is meer dan de afwezigheid van ziekte, disfunctie of gebrek" (Bakker & Vanwesenbeeck, 2006; Koelen & Van den Ban, 2004; WHO & BZgA, 2010;). Aandacht voor de seksuele gezondheid is van groot belang, omdat een goede seksuele gezondheid samenhangt met een goede (algemene) gezondheid, welzijn en sociaal en professioneel functioneren (Bakker & Vanwesenbeeck, 2006). Seksuele voorlichting kan de seksuele gezondheid bevorderen of handhaven en zo negatieve ervaringen voorkomen (Gijs et al., 2009).

Nederlandse jongeren hebben een relatief goede fysieke seksuele gezondheid (RutgersWPF, 2011). Het condoom- en anticonceptiegebruik ligt bij Nederlandse jongeren aanzienlijk hoger (75% bij eerste keer) dan bij jongeren in andere Westerse landen (Gabhainn, Baban, Boyce, & Godeau, 2009). Met het emotionele en mentale welbevinden lijkt het echter minder goed gesteld. Zo blijkt uit een onderzoek naar de seksuele gezondheid onder jongeren in Nederland (*Seks onder je 25e*) dat ruim één op de vijf meisjes aangeeft dat hun eerste keer geslachtsgemeenschap te vroeg plaatsvond, dat ze het gevoel hadden overgehaald te zijn (17%) en er (een beetje) spijt van te hebben (29%) (de Graaf, Kruijer, van Acker, & Meijer, 2012). Volgens RutgersWPF (2013) en Goedele Liekens is dit te verbeteren door in seksuele voorlichting meer aandacht te besteden aan relationele aspecten zoals weerbaarheid.

Volgens Gijs et al. (2009) zou effectieve seksuele voorlichting gericht moeten zijn op het voorkomen van negatieve gevolgen, zoals soa's en ongewenste zwangerschap. Dit wordt in de gezondheidszorg primaire preventie genoemd (Brug et al., 2012). Het bespreken van risico's moet volgens Brug et al. (2012) altijd samengaan met

voorlichting over hoe men zich daartegen kan beschermen. In dit onderzoek wordt dit beschreven als communicatie over risicobescherming in seksuele voorlichting.

Daarnaast zou voorlichting ook gericht moeten zijn op de relationele kanten van seksualiteit (bijv. Aggleton & Campbell, 2000; Gijs et al., 2009; Ingham, 2005; Moore & Roosental, 1992). Dit sluit aan bij wat gezondheids promotie wordt genoemd (Brug et al., 2012). Er zou moeten worden benadrukt dat men het recht heeft zelf te kiezen wanneer, met wie en wat men wil tijdens seks, zoals ook vastgelegd in de seksuele rechten volgens het WHO (Gijs et al., 2009; WHO & BZgA, 2010). Op deze manier kunnen negatieve ervaringen, zoals seks tegen iemands wil in, voorkomen worden (Gijs et al., 2009). In dit onderzoek wordt dit communicatie over relationele aspecten van seksualiteit genoemd.

Naast wetenschappers, benadrukken ook politici het belang van het bevorderen van een seksuele gezondheid. In 2009 stelde de toenmalige staatsecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), Jet Bussemaker, dat seksuele voorlichting wereldwijd als mensenrecht is geïdentificeerd. Ze benadrukte de urgentie van seksuele en relationele vorming, voordat de jongeren seksueel actief zijn. Op deze manier kunnen jongeren leren op een prettige, veilige en gewenste manier een seksuele relatie aangaan (Bussemaker, 2009).

In de Landelijke Nota Gezondheidsbeleid van het ministerie van VWS (2011) staat vermeld dat de overheid een stimulerende en informatieve taak heeft op het gebied van bevorderen van de seksuele gezondheid in Nederland. Het ministerie VWS benadrukt de primaire verantwoordelijkheid van de directe omgeving van het kind, zoals de ouders. Daarnaast worden de school en de gemeente genoemd als belangrijke partijen voor de seksuele vorming van jongeren, bijvoorbeeld door het geven van seksuele voorlichting of het beantwoorden van vragen.

Op gemeentelijk niveau heeft er de afgelopen jaren een verschuiving plaatsgevonden. Door de decentralisatie van de jeugdzorg dragen gemeenten de verantwoordelijkheid voor het jeugdbeleid, waarbij zij samenwerken met onderwijsinstellingen (Yperen, Wijnen, & Hageraats, 2016). Hierdoor kunnen er verschillen zijn in de beleidsvoering per gemeente. Dit onderzoek is daarom gericht op één gemeente, namelijk Breda. In de Nota Lokaal Beleid Volksgezondheid van Breda 2012-2015 staat beschreven dat de Jeugdgezondheidszorg (0-19 jaar) integraal onderdeel uit maakt van het CJG Breda. Daarnaast is Breda samen met 17 andere gemeenten verantwoordelijk voor GGD West-Brabant. De GGD West-Brabant onderstreept het belang van het gesprek over seksualiteit en relaties, en daarbij vooral de belangrijke rol van de school (Gemeente Breda, 2012).

Het belang van voorlichting over risicobescherming én relationele aspecten van seksualiteit om de seksuele gezondheid te bevorderen wordt benadrukt vanuit

verschillende perspectieven waaronder de wetenschap, politiek en media. Echter is er nog weinig empirisch bewijs voor de effectiviteit van communicatie over relationele aspecten van seksualiteit tijdens de voorlichting (Russels, 2005; Gijs et al., 2009). De vraag is dus in hoeverre over beide aspecten van seksualiteit wordt gecommuniceerd door verschillende omgevingsactoren, en welke invloed dit heeft op de adolescent. Deze vragen leiden tot de hoofdvraag van dit onderzoek, die luidt: *In hoeverre geven ouders, school, vrienden en gemeente seksuele voorlichting over de risico's en de relationele aspecten van seksualiteit aan tweedeklas leerlingen in Breda en hangt dit samen met hun attitude ten opzichte van seks?*

Theoretisch kader

Opvattingen over seksualiteit zijn door maatschappelijke verschuivingen en vernieuwend onderzoek in de afgelopen jaren veranderd. Een historische schets kan licht werpen op het huidige denken over risicobescherming en de relationele benadering van seksualiteit. Na de historische schets wordt gekeken naar de seksuele ontwikkeling van de adolescent, en de invloed van de verschillende omgevingsfactoren op deze ontwikkeling. Het theoretisch kader verduidelijkt begrippen en biedt onderbouwing voor de onderzoekshypotheses.

Historisch perspectief

De eerste ontdekkingen van seksuologie

In de Westerse wereld kwam er rond 1900 interesse in seksualiteit en de wetenschappelijke bestudering daarvan. Met het boek 'Psychopathia Sexualis' heeft de Duitse psychiater von Krafft-Ebing in 1886 een begin gemaakt met belangrijke ontwikkelingen rondom seksualiteit. De voorheen religieuze, morele en juridische benadering van seksualiteit, veranderde in een meer medisch, psychiatrisch en psychologische benadering. De nadruk bij het bestuderen van seksualiteit lag niet meer op het goede of foute, maar meer op gezond (normaal) en ongezond (abnormaal) gedrag (Gijs et al., 2009). De Weense psychiater Sigmund Freud heeft de seksualiteit vanuit een wetenschappelijke benadering bestudeerd. Freud omschreef een psychoanalytische theorie, waarin hij benadrukte dat seksualiteit biologisch geaard is en een ontwikkeling doormaakt in verschillende fasen (Freud, 1940).

De Berlijnse dermatoloog Iwan Bloch heeft door zijn publicatie in 1906 seksuologie voor het eerst gedefinieerd als een wetenschap op zich (Gijs et al., 2009). Hij beschreef daarbij dat methoden en inzichten van natuur- en cultuurwetenschappen gecombineerd zouden moeten worden. Door deze benadering is hij de grondlegger van de benadering van seksuologie als een complexe pluriforme discipline die vanuit verschillende invalshoeken beïnvloed kan worden. Niet alleen de biologische en genetische factoren spelen een rol, maar ook culturele en sociale invloeden (Gijs et al., 2009).

Het begin van de 20^e eeuw kan gezien worden als een tijd waarin de kennis, omvang en maatschappelijke invloed van de seksuologie tot bloei kwam. In 1908 verscheen het eerste seksuologische wetenschappelijke maandblad (Zeitschrift für Sexual Wissenschaft). In 1919 begon Hirshfield in Berlijn het eerste seksuologische onderzoeksinstituut, dat zowel een onderzoeks-, preventie- en hulpverleningscentrum was. Theodoor van de Velde was in deze tijd de bekendste wetenschapper in Nederland op het gebied van seksuologie. Hij publiceerde in 1926 de bestseller 'Het volkomen

huwelijk' waarin hij het biologisch, medisch én psychologisch functioneren van de mens beschreef (Gijs et al., 2009). De Tweede Wereldoorlog heeft een abrupt einde gemaakt aan de groei van de seksuologie als nieuwe wetenschap (Gijs et al., 2009).

De seksuele revolutie na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog werd de interdisciplinaire kijk op de seksuologie alleen maar uitgebreid. Niet alleen medici hielden zich ermee bezig, ook psychologen en sociologen onderzochten seksualiteit. De bevindingen van Kinsey in 1947 toonden aan dat seks naast de biologische functie, ook samenhangt met sociaal-culturele aspecten. Seks heeft niet alleen de functie van voortplanting, maar is ook een vorm van gedrag tussen partners (Gijs et al., 2009).

De periode van 1960 - 1975 wordt omschreven als de seksuele revolutie, waarin door invloed van de moderniserende maatschappij de opvattingen over seksueel gedrag veranderden (Shorter, 1971). De welvaart nam toe, de emancipatie van de vrouw kwam op gang en de kerk kreeg minder invloed. Bovendien zijn er op technisch gebied nieuwe ontdekkingen gedaan, zoals de uitvinding van de anticonceptiepil, waardoor het mogelijk was seks te hebben zonder zwanger te raken (Veenhoven, 2005).

Gagnon en Simon publiceerden in 1973 een boek waarin zij stelden dat seksueel gedrag tot stand komt door sociale invloeden (Gagnon & Simon, 1973). Kort na deze publicatie verschenen vele invloedrijke boeken die als overeenkomstige boodschap hadden dat seksualiteit een maatschappelijk product is. De maatschappij bepaalt wat 'normaal' is en geeft een betekenis aan seksualiteit; op deze manier is seksualiteit meer een sociaal begrip dan een biologisch begrip. De sociale en maatschappelijke veranderingen tijdens de jaren '60 en '70 hebben de kijk op seksuologie veranderd. Er heerst een idee in de samenleving dat elk individu recht heeft op een eigen seksualiteitsbeleving, waarbij ook de relationele aspecten van belang zijn (Gijs et al., 2009). De maatschappelijke opvattingen over seksualiteit veranderden van seksnegatief naar meer sekspositief (Van Emde Boas, 1978, in Gijs et al. 2009, p. 32). Bovendien wordt de rol van de sociale context voor het beïnvloeden van gedrag en beleving benadrukt. De sociale leertheorie is hier een voorbeeld van, waarbij wordt gesteld dat de context van het individu door bekrachtiging en straffen het gedrag en de beleving beïnvloedt (Bandura, 1977).

Niet alleen veranderde er veel in de maatschappelijke opvattingen ten opzichte van seks, ook onderzoek en onderwijs heeft een ontwikkeling doorgemaakt. Het Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek (NISSO) werd in 1967 opgericht. Het NISSO had als doel om door middel van onderzoek bij te dragen aan een beleid dat gericht is op het stimuleren van een optimale seksualiteitsbeleving en op het geven van hulpverlening wanneer nodig. Onderzoek en publicaties bleven verschijnen na

de jaren '70. Het NISSO richtte zich op thema's zoals aids, anticonceptie en seksueel gedrag van jongeren (Gijs et al., 2009). Het NISSO is vandaag de dag bekend als het RutgersWPF, een kenniscentrum over seksualiteit in Nederland.

Het huidige denken over seksualiteit is te beschrijven vanuit een historisch perspectief. Door veranderingen in maatschappelijke opvattingen over seksualiteit en de benadering van seksualiteit vanuit de verschillende disciplines, is er naast interesse in de biologische kanten van seks, ook ruimte gekomen voor seksualiteitsbeleving en de relationele kanten van seks.

Seksuele ontwikkeling van de adolescent

Huidig onderzoek richt zich op jongeren met de leeftijd 13-14 jaar. Deze periode is het begin van de adolescentie. De adolescentie is een periode waarin grote veranderingen in de ontwikkeling binnen het individu en in de omgeving van het individu plaatsvinden, ook op seksueel gebied (Gijs et al., 2009). Biologische, cognitieve en omgevingsfactoren spelen een grote rol bij deze ontwikkeling (Clarke-Stewart & Parke, 2014). De biologische, cognitieve en omgevingsfactoren worden achtereenvolgens behandeld.

Biologische invloeden

Vóór de adolescentie ontstaat bij kinderen al een nieuwsgierigheid voor het eigen lichaam, worden relaties gevormd en wordt een genderidentiteit ontwikkeld (Gijs et al., 2009; RutgersWPF, 2013). Tijdens de adolescentie vinden er grote biologische hormonale veranderingen plaats die ervoor zorgen dat de seksuele ontwikkeling met sprongen vooruitgaat. De reacties van de omgeving en de reactie op zichzelf zijn bepalend voor de manier waarop de adolescent reageert op deze biologische veranderingen en een algemeen seksueel zelfbeeld vormt (Gijs et al., 2009). Adolescenten ontdekken hun eigen seksualiteit, vergelijken zich met leeftijdsgenoten en hechten waarde aan het feit of zij 'normaal' zijn (RutgersWPF, 2013).

Cognitieve invloeden

Daarnaast beïnvloeden de ontwikkelingen tijdens de adolescentie sterk de seksuele interesse en motivatie voor seksueel gedrag (Steinberg, 2005). Tijdens deze periode doen jongeren over het algemeen hun eerste seksuele ervaring op (De Graaf et al., 2012). Uit onderzoek blijkt dat jongeren die niet goed zijn voorbereid op de eerste ervaringen met seks meer kans lopen op seksuele risico's en seksueel minder gezonde keuzes maken (Gijs et al., 2009). Het is voor adolescenten vaak lastig om de gevolgen van hun handelen te overzien, omdat ze daar cognitief nog niet geheel toe in staat zijn (Clark-Stewart & Parke, 2014). Studies over risicogedrag van jongeren (waaronder het

hebben van onbeschermd seks) laten zien dat adolescenten significant meer risicovolle gedragingen vertonen dan volwassenen (Steinberg, 2005). Daarnaast zijn ze gevoelig voor sociale invloeden en reacties uit de omgeving (RutgersWPF, 2013; Steinberg, 2005).

Omgevingsinvloeden

Het ecologisch model van Bronfenbrenner (1977) biedt een theoretisch kader voor de omgeving tijdens de ontwikkeling van de adolescent. Bronfenbrenner ziet het kind ingebed in een wereld van systemen en contexten (Clark- Stewart & Parke, 2014). Volgens het model van Bronfenbrenner wordt de ontwikkeling en het gedrag van de individu beïnvloed door de interactie met de omgeving waarin deze opgroeit (Gijs et al., 2009). De omgeving bestaat uit vier omgevingsystemen, namelijk het micro-, meso-, exo-, en macrosysteem. De invloed en de samenstelling van deze vier systemen verandert gedurende de tijd, bovendien verandert het kind zelf ook. Deze veranderingen worden het chronosysteem genoemd (Clark- Stewart & Parke, 2014). De vier systemen worden hieronder nader uitgelegd en gekoppeld aan de seksuele ontwikkeling van de adolescent.

De heersende ideologie en cultuur van de samenleving, wordt het macrosysteem genoemd (Bronfenbrenner, 1977). Een historische schets van de ontwikkeling van seksuologie, laat een verschuiving naar een seks-positief klimaat zien (Gijs et al., 2009). Adolescenten in het huidige Nederland groeien op in een tijd waarin in toenemende mate openheid bestaat over seksualiteit. Technologische veranderingen hebben ervoor gezorgd dat anticonceptie voorhanden is. Bovendien heeft de groeiende invloed van de media de toegang tot informatie over seks vergroot, wat de houding ten opzichte van (normaal) seksueel gedrag kan beïnvloeden (Russell, 2005).

Naast het macrosysteem, heeft ook het exosysteem invloed op de adolescent (Clarke-Stewart & Parke, 2014). Het exosysteem bestaat uit de bredere omgeving van de adolescent, en oefent indirect (via de microsystemen) invloed uit op de ontwikkeling. Een voorbeeld van een exosysteem is het uitvoerend beleid van de overheid. Het heersende beleid in Nederland op het gebied van seksuele voorlichting, kan dus invloed hebben op de benadering van het kind en zijn of haar seksuele ontwikkeling (Clarke-Stewart & Parke, 2014; Russels, 2005).

Het systeem waarin het kind direct interacteert met mensen uit zijn nabije omgeving wordt het microsysteem genoemd (Clarke-Stewart & Parke, 2014). De invloed van deze omgevingsfactoren, zoals ouders en vrienden, kan veranderen gedurende de tijd. Tijdens de kindertijd hebben de ouders de meeste invloed, terwijl vrienden tijdens de adolescentie invloedrijker worden (Clarke-Stewart & Parke, 2014; Gijs et al., 2009).

Het mesosysteem betreft de interactie tussen verschillende actoren binnen de gehele sociale omgeving van het kind. De interactie tussen bijvoorbeeld de ouders en de vrienden of de ouders en de leraren kunnen ook invloed hebben op de ontwikkeling van het kind (Clarke-Stewart & Parke, 2014).

Volgens Bronfenbrenner (1977) ontwikkelt een kind zich door veranderingen in het kind zelf in interactie met veranderingen in het ecologische systeem (Clarke-Stewart & Parke, 2014). Het huidige onderzoek maakt onderscheid tussen de directe en indirecte omgevingsactoren, namelijk ouders en vrienden (direct), school en gemeentelijke instanties (indirect).

De adolescentie is een interessante periode voor onderzoek naar seksuele ontwikkeling, omdat er tijdens deze levensfase veranderingen binnen het kind (biologisch en cognitief) en veranderingen in beïnvloeding vanuit de omgeving (ecologische verschuivingen) plaatsvinden. Bovendien starten de eerste seksuele ervaringen tijdens de adolescentie (Gijs et al., 2009; De Graaf et al., 2012; Rutgers WPF, 2013). De periode vóór de eerste seksuele ervaringen kan gezien worden als de meest geschikte periode om informatie te krijgen over seksualiteit, ten behoeve van het bevorderen van positieve ervaringen (Gijs et al., 2009; Grunseit & Kippax, 1997; RutgersWPF, 2013).

Empirische ondersteuning voor communicatie over seksualiteit

Zoals uit het voorgaande blijkt, wordt de seksuele ontwikkeling van de adolescent beïnvloed door verschillende omgevingsactoren. De vraag is hoe deze omgeving met voorlichting de seksuele gezondheid positief kan beïnvloeden. Onderzoekers pleiten voor het bespreken van risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit (bijv. Bakker & Vanwesenbeeck, 2006; Gijs et al., 2009; RutgersWPF, 2013;). Nu zal worden bekeken wat de effectiviteit van deze benaderingen is volgens empirische onderzoeksgegevens.

Het bespreken van risicobescherming tijdens seksuele voorlichting lijkt effectief (Clarke-Stewart & Parke, 2014). Zo blijkt uit onderzoek van Kirby, Laris en Rolleri (2007) dat het merendeel van de 83 onderzochte schoolse seksuele voorlichtingsprogramma's de seksuele gezondheid van adolescenten vergrootte. In deze programma's werden de risico's van seks en de bescherming daartegen besproken. Met seksuele gezondheid werd het in stand houden van fysieke gezondheid bedoeld, dus de afwezigheid van soa's en ongewenste zwangerschappen (Kirby et al., 2007). Ook onderzoeken naar communicatie door ouders over risico's en bescherming, wijzen uit dat dit samenhangt met gezonder seksueel gedrag door adolescenten, in termen van fysieke gezondheid (Aspy et al., 2007; Hutchinson, 2002; Hutchinson et al., 2003; Wellings et al., 2001).

Er is minder empirisch bewijs voor het effect van het bespreken van relationele aspecten. Toch is er een begin. Zo hebben Grunseit en Kippax (1997) effectieve programma's gevonden die naast risicobescherming ook gericht waren op communicatie en onderhandelingsstrategieën, en openheid in communicatie over seks. Het bespreken van deze aspecten hing samen met een betere fysieke seksuele gezondheid. Daarnaast is onderzoek gedaan naar Positive-Youth-Programs (PYD). PYD's zijn gericht op het ontwikkelen van sociale vaardigheden. Hoewel deze programma's niet primair zijn gericht op het verbeteren van seksuele gezondheid, kunnen ze volgens Gavin et al. (2010) hier wel voor worden ingezet. PYD's kunnen jongeren kennis en vaardigheden verschaffen om seks te kunnen weigeren of op een gezondere manier seksuele ervaringen op te doen. PYD's zijn effectief gebleken in het verbeteren van de fysieke seksuele gezondheid van adolescenten (Gavin et al., 2010). Ook in Nederland zijn er succesvolle voorlichtingsprogramma's die relationele aspecten impliceren. Een voorbeeld is het door SOA-Aids Nederland en Rutgers WPF ontwikkelde lespakket "Lang Leve de Liefde". Dit programma stimuleert jongeren tot een positieve, verantwoordelijke houding ten aanzien van relaties en seksualiteit. Een doelstelling van dit programma is het voorkomen van negatieve ervaringen met seks. Lang Leve de Liefde is door het NJi als effectief beoordeeld (Meijer, 2014).

Opvallend is dat 'seksuele gezondheid' in genoemde onderzoeken, alleen gericht is op fysiek welbevinden. Seksuele gezondheid wordt in die onderzoeken namelijk afgemeten aan de afwezigheid van seksueel risicogedrag, ofwel 'veilige seks'. Geen van deze onderzoeken geeft een beeld van het emotioneel en mentaal welbevinden en de beleving van seksualiteit.

Implicaties voor huidig onderzoek

Attitude als uitkomstmaat

Huidig onderzoek richt zich op de seksualiteitsbeleving. Echter kan deze beleving nog niet gemeten worden aan de hand van seksuele ervaring, aangezien de doelgroep van het onderzoek nog geen of beperkte ervaring heeft met seksueel gedrag (De Graaf et al., 2012). De uitkomstmaat van dit onderzoek is daarom 'attitude ten opzichte van seks'. Een attitude is een evaluatie in attributiedimensies zoals goed en slecht, fijn of niet fijn, etc. (Ajzen, 2001). De attitude in dit onderzoek meet de positieve of negatieve houding ten opzichte van seks.

Een andere reden dat er gekozen is voor de uitkomstmaat 'attitude', is dat attitudes tijdens de adolescentie nog vatbaar zijn voor invloeden van buitenaf. Dit neemt echter af in de volwassenheid (Ajzen, 2001). Daarom is bij deze doelgroep nog te verwachten dat invloeden uit de omgeving de attitudes zullen veranderen.

Bovendien bestaat er een betrouwbaar meetinstrument voor het meten van attitude ten opzichte van seks. De Graaf et al. (2012) hebben het 'gevoel over seks' van adolescenten onderzocht. In het onderzoek behelst het 'gevoel over seks' een attitude, namelijk een evaluatie van seks in termen van positief en negatief. Met toestemming van de hoofdonderzoeker van het rapport *Seks onder je 25^e* (De Graaf et al., 2012), is gebruik gemaakt van hun bestaande vragenlijst. Deze vragenlijst kan worden beschouwd als betrouwbaar omdat een Cronbach's α van .77 is gevonden voor de acht items de attitude meten (De Graaf et al., 2012). In het huidige onderzoek is een vergelijkbare α gevonden, zie hiervoor het hoofdstuk Methoden.

Communicatie

In huidig onderzoek wordt de communicatie met tweedeklas leerlingen over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit onderzocht. Waarbij communicatie over risicobescherming gaat over het bespreken van de fysieke risico's van seks, zoals soa's en zwangerschap, en de bescherming daartegen. Voor de communicatie over de relationele aspecten is uitgegaan van de richtlijn van Gijs et al. (2012): "jongeren hebben het recht zelf te kiezen met wie, wanneer, en wat ze doen met seks". Dit sluit aan bij een aantal seksuele rechten die het WHO heeft geformuleerd over keuzevrijheid (WHO & BZgA, 2010). In de rest van het artikel worden de relationele aspecten aangeduid als 'keuzevrijheid'. In het hoofdstuk methoden wordt uiteengezet hoe deze communicatie wordt gemeten.

Hypotheses

Allereerst wordt onderzocht of er verschillen zijn in de mate waarin omgevingsactoren communiceren over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit. De eerste hypothesen zijn: (1) *Er is een verschil in de mate waarin ouders, school, vrienden en gemeente risicobescherming bespreken;* (2) *Er is een verschil in de mate waarin ouders, school, vrienden en gemeente keuzevrijheid bespreken.*

Vervolgens wordt onderzocht waar communicatie het meest op is gericht. Onderzoek wijst erop dat seksuele voorlichting voornamelijk op risicobescherming is gericht (bijv. Gijs et al., 2009). Dit leidt tot de hypothese: (3) *Communicatie over seksualiteit door ouders, school, vrienden en gemeente is meer op risicobescherming gericht dan op keuzevrijheid.*

Hypothesen vier en vijf gaan over een samenhang tussen communicatie en attitude ten opzichte van seks. Resultaten uit onderzoeken suggereren dat communicatie over risicobescherming en relationele aspecten samenhangt met gezonder seksueel gedrag (bijv. Gavin et al., 2010; Kirby et al., 2007). De samenhang met de attitude, is nog niet eerder onderzocht. Er is geen bewijs of aanleiding om te stellen dat de attitude

positiever of negatiever wordt van het bespreken van beide onderwerpen. Daarom kan geen richting worden gegeven aan de hypothesen, hoewel dat de statistische power zou vergroten (Field, 2014). De hypothesen luiden: (4) *De mate waarin risicobescherming wordt besproken hangt samen met de attitude t.o.v. seks;* (5) *De mate waarin keuzevrijheid wordt besproken hangt samen met de attitude t.o.v. seks.*

De laatste hypothese komt voort uit de bevindingen van Bronfenbrenner (1977), die stelt dat de directe omgevingsinvloeden sterker zijn dan de indirecte omgevingsinvloeden. De hypothese luidt: (6) *Van de vier omgevingsactoren is de samenhang tussen communicatie en de attitude groter voor de directe omgeving (ouders, vrienden) dan voor de indirecte omgeving (school, gemeente).*

Methoden

Om antwoord te krijgen op de onderzoeksvragen is naast een literatuurstudie ook een kwantitatief onderzoek uitgevoerd. Er zijn schriftelijke enquêtes afgenomen bij 124 tweedeklasleerlingen van een openbare middelbare havo-vwo school in Breda.

Selectiemethode en procedure

Vanwege het korte tijdsbestek van het onderzoek is één school benaderd om de survey af te nemen. Het betreft een openbare havo-vwo school in Breda. Er is geen selectie gemaakt van klassen: alle leerlingen uit dit jaar hebben de survey ingevuld. Er waren geen criteria waaraan leerlingen moesten voldoen. Bij alle klassen is voor de survey het eerste kwartier van de biologielees gebruikt. Elke klas heeft dezelfde mondelinge instructie gehad, waarin uitleg werd gegeven over de procedure en waarin anonimiteit van de gegevens werd benadrukt.

Meetinstrument

De vragenlijst om attitude ten opzichte van seks te meten, bestond uit acht uitspraken. Deze zijn beantwoord met een vijfpuntschaal van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens. Drie items maten een positieve attitude ten opzichte van seks (bijvoorbeeld: *"Ik wil van alles uitproberen op het gebied van seks"*), en vijf items maten een negatieve attitude ten opzichte van seks (bijvoorbeeld: *"Ik vind seks eigenlijk vies"*) (De Graaf et al., 2012).

Om communicatie over risicobescherming te meten zijn twee items geformuleerd, over SOA en zwangerschap. De uitspraken waren: *"Mij is uitleg gegeven over SOA's en hoe ik mij daartegen kan beschermen"* en *"Mij is uitleg gegeven over zwangerschap en hoe ik mij/de ander daartegen kan beschermen"*. Ook deze vragen werden beantwoord met een vijfpuntschaal, zodat deze gemakkelijk konden worden vergeleken met de vragen over seksuele attitude. De invulling van de schaal was echter anders, de opties waren: *"Het is helemaal niet besproken"*, *"Het is niet echt besproken"*, *"Het is een beetje besproken"*, *"Het is besproken"* en *"Het is uitgebreid besproken"*. Voor elke vraag kon de leerling aangeven in hoeverre het door ouders, school, vrienden en gemeente was besproken. Omdat de invulopties direct onder elkaar stonden konden ze de verschillende omgevingsfactoren gemakkelijk met elkaar vergelijken.

Om relationele aspecten te meten zijn drie uitspraken over keuzevrijheid in de vragenlijst opgenomen, die op dezelfde manier te beantwoorden waren als communicatie over risicobescherming. De uitspraken waren: *"Mij is verteld dat ik zelf mag kiezen met wie ik seks wil"*, *"Mij is verteld dat ik zelf mag kiezen wanneer ik seks wil"* en *"Mij is verteld dat ik zelf mag aangeven wat ik (niet) wil, als ik seks heb"* (Gijs et al., 2009).

Naast de afhankelijke variabele en de predictoren, is een aantal achtergrondvariabelen gemeten. Om de onderzoeksgroep te kunnen beschrijven en om verschillen te kunnen berekenen is gevraagd naar sekse, leeftijd en de klas van de leerlingen. Daarnaast is gevraagd naar seksuele ervaring, om de aanname dat seksueel gedrag nog niet plaatsvindt te kunnen controleren. Ten slotte is de leerlingen gevraagd de vragenlijst te evalueren. De mate waarin de vragenlijst als moeilijk is ervaren kan de betrouwbaarheid kan beïnvloeden. De vragenlijst is te vinden in bijlage 2.

Statistische analyses

Om de opgestelde hypothesen te toetsen is gebruikt gemaakt van PASW Statistics 20.0. Na ompoling van de negatieve vragen over attitude zijn de scores samengevoegd tot score 'gemiddelde attitude t.o.v. seks'. Ook zijn zowel de items die risicobescherming meten als de items die keuzevrijheid meten samengevoegd, zodat iedere respondent vier scores had op 'communicatie over risicobescherming' (ouders, school, vrienden en gemeente), vier op 'communicatie over keuzevrijheid' en één score op 'attitude t.o.v. seks'. Er zijn verschillende bivariate analyses uitgevoerd om samenhang tussen de predictoren en de afhankelijke variabele te meten. Er is een multivariate analyse gedaan in de vorm van multi-pele regressie, om de voorspellende waarden van de losse predictoren te vergelijken en om te controleren voor de achtergrondvariabele sekse.

Betrouwbaarheid

Seksualiteit bij kinderen is een gevoelig onderwerp (Gijs et al., 2009; Sandfort & Rademakers, 2000). Het kan voor leerlingen van 13 en 14 jaar moeilijk zijn hier vragen over te beantwoorden. Er is getracht de vragen zo helder en begrijpelijk mogelijk te formuleren. Om te controleren in hoeverre dit is gelukt, is de evaluatievraag aan de survey toegevoegd. Hieruit bleek dat het grootste gedeelte van de leerlingen de vragenlijst niet moeilijk vond (72%). Verder is de vragenlijst als leuk (35%), gek/ongemakkelijk/ gênant/ vreemd (26%) en saai (11%) ervaren. Leerlingen gaven aan het vooral moeilijk te vinden vragen te beantwoorden over hun mening en gevoelens over seks, terwijl ze nog geen seksuele ervaring hebben (leerlingen schreven bijvoorbeeld: "ik heb er geen ervaring mee, dus veel vragen kon ik niet invullen", en: "ik heb maar wat ingevuld omdat ik sommige vragen niet kon beantwoorden"). Om te controleren of dit invloed heeft gehad op de scores, is gekeken naar het gemiddelde in de uitkomstvariabele (attitude t.o.v. seks) voor de groep die het moeilijk vond (28%) en de groep die dat niet vond (72%). Er is geen significant verschil gevonden, wat suggereert dat dit de betrouwbaarheid niet heeft aangetast.

Om betrouwbare uitspraken te kunnen doen over de onderzoeksgroep, wil men de kans op toevallige meetfouten zo veel mogelijk reduceren (Verhoeven, 2010). Er zijn verschillende manieren om dit te bereiken. Een eerste methode is zorgen voor een grote steekproef. Een vuistregel hiervoor is dat honderd eenheden voldoende is (Verhoeven, 2010), hoewel dit afhangt van verschillende zaken. In dit onderzoek is de steekproef $n = 124$. Om een respons van 100% te bereiken zijn de vragenlijsten, in overleg met de docent, tijdens de les schriftelijk afgenomen. Leerlingen waren verplicht deze in te vullen.

Om voor een grote power te zorgen, is gekozen voor een homogene groep: het betreft hoogopgeleide 13- en 14-jarigen. Op deze manier hoeft de steekproef niet in meerdere groepen ingedeeld te worden en dat vergroot de statistische power (Verhoeven, 2010).

Daarnaast is getracht om sociale wenselijkheid te voorkomen, door te benadrukken dat de vragenlijst anoniem is. Ook is gevraagd de survey in stilte in te vullen, zodat leerlingen niet zouden overleggen. Om geen verschillen tussen groepen te krijgen is de procedure in alle klassen hetzelfde uitgevoerd. Een eenweg ANOVA toonde aan dat er inderdaad geen significante verschillen waren op attitude t.o.v. seks, tussen de vijf klassen.

Om de interne consistentie van het onderzoek te berekenen zijn betrouwbaarheidsanalyses uitgevoerd. *Cronbach's α* is berekend voor de afhankelijke variabelen en de acht predictoren. De afhankelijke variabele, attitude t.o.v. seks, had een α van .76. De vragen over risicobescherming (2 items) hadden een α tussen de .69 en .87, bij de verschillende omgevingsactoren. De schalen voor keuzevrijheid (3 items) hadden een α tussen .75 en .89. Dit wil zeggen dat de gemeten variabelen intern consistent zijn, en dit vergroot de betrouwbaarheid van het onderzoek (Verhoeven, 2010).

Resultaten

Beschrijving steekproef en achtergrond

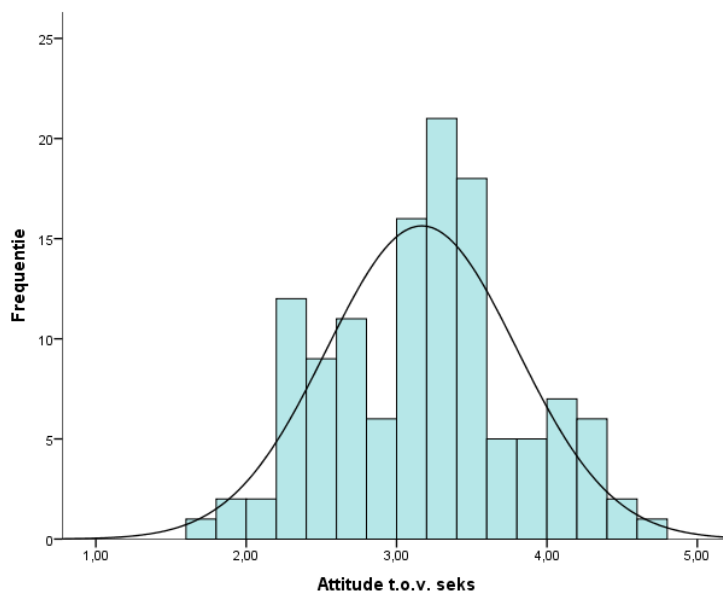
124 leerlingen hebben de vragenlijst ingevuld, waarvan 68 jongens (54,8%) en 56 meisjes (45,2%). Het overgrote deel van de leerlingen (96%) was 13 jaar (40%) of 14 jaar (57%). Vier leerlingen zijn ouder dan 14 (3%). Van de leerlingen zat ongeveer de helft (53%) in een havo- en de helft (47%) in een vwo-klas.

De leerlingen hebben aangegeven informatie over seks te krijgen, geordend van vaak naar minder vaak genoemd: docenten op school (83%), ouders (65%), vrienden (48%), een gemeentelijke instelling (32%) en overig (3%). Er is gevraagd naar de bekendheid met gemeentelijke instellingen. Van de leerlingen wist 75% dat ze informatie over seks kunnen krijgen bij de GGD en 34% bij het CJG.

Het overgrote deel (93%) had nog geen ervaring met seks. Dit komt ongeveer overeen met hoogopgeleide jongeren tussen de 12 en 15 jaar in het onderzoek van het Rutgers WPF, waar dit percentage tussen de 93 en 97 ligt (De Graaf et al., 2012).

Attitude ten opzichte van seks

Leerlingen scoorden gemiddeld $M = 3,1$ op attitude ten opzichte van seks (AS), $SD = .78$, gemeten met een vijfpuntschaal waarbij 0 = negatief en 5 = positief. De scores zijn normaal verdeeld. Dat is te zien aan de vorm (zie hiervoor *Figuur 1*) en het is getoetst met de Shapiro-Wilk test, die was niet significant ($p > .01$) wat wil zeggen dat de scores normaal verdeeld zijn.

Figuur 1. Histogram met normaalverdeling voor attitude t.o.v. seks.

Een onafhankelijke t-toets is gebruikt om het verschil in scores op AS tussen jongens ($n = 68$) en meisjes ($n = 56$) te toetsen op significantie. Zowel de Shapiro-Wilk

toets als Levene's test waren niet significant (op $\alpha < .01$), dus gelijke varianties kunnen worden aangenomen. De tweezijdige t-test was statistisch significant, waarbij jongens ($M = 3.28$, $SD = 0.73$) gemiddeld 0.36 hoger scoorden dan meisjes, $M = 2.91$, $SD = 0.81$), $t(122) = 2.65$, $p < .01$.

Communicatie over risicobescherming

Leerlingen gaven aan van ouders, school, vrienden en gemeente informatie te hebben gehad over de risico's van seks, en de bescherming daartegen. De eerst hypothese: "Er is een verschil in de mate waarin ouders, school, vrienden en gemeente risicobescherming bespreken", is getoetst door de gemiddelden van risicobescherming te berekenen voor de vier verschillende omgevingsfactoren. Om verschillen tussen groepen te toetsen op significantie, kan een ANOVA worden uitgevoerd (Allan & Bennett, 2010). Dat is in dit geval echter niet mogelijk omdat respondenten niet in 'verschillende groepen' vallen: ze hebben voor elke communicatie over risicobescherming, op elke omgevingsfactor een score. Voor de mate waarin is gecommuniceerd over risicobescherming worden dus beschrijvende statistieken gegeven.

Met ouders was risicobescherming "niet echt", of "een beetje" besproken ($M = 2.90$, $SD = 1.31$). Zoals in *Figuur 2* (bijlage 1) te zien is, en af te lezen aan de standaardafwijking van 1.31 (*Tabel 1*), was er behoorlijk wat spreiding. Dat betekent dat ouders zeer van elkaar verschilden in de mate waarin zij hun kinderen informatie gaven over risicobescherming, gezien vanuit het oogpunt van het kind. De frequentieverdeling was niet normaal verdeeld.

De school had de hoogste score op communicatie over risicobescherming ($M = 4.31$, $SD = 0.76$). Leerlingen gaven aan dat het "wel is besproken", tot "uitgebreid besproken". De verdeling zag er anders uit dan bij ouders: er waren veel hoge scores en weinig lage scores (zie *Figuur 3*, bijlage 1).

Vrienden hadden van de vier groepen de laagste score op risicobescherming ($M = 1.94$, $SD = 1.11$): deze informatie was "helemaal niet", of "niet echt" besproken, zie *Figuur 4*, bijlage 1.

Leerlingen die bij een gemeentelijke instelling waren geweest ($n = 57$) gaven aan dat het "een beetje" was besproken ($M = 3.46$, $SD = 1.27$). Er was een redelijke spreiding tussen de verschillende scores, zie *Figuur 5*, bijlage 1.

Samenvattend besprak school gemiddeld het meeste 'risicobescherming', daarna gemeente, daarna ouders, en als laatste vrienden. Hiermee is de eerste hypothese beantwoord: er zijn verschillen in de mate waarin risicobescherming wordt besproken. De gemiddelden en standaardafwijkingen van communicatie over risicobescherming door ouders, school, vrienden en gemeente zijn te vinden in *Tabel 1*.

Communicatie over keuzevrijheid

Over de keuzevrijheid die de leerling heeft tijdens de seks, is ook met ouders, school, vrienden en gemeente in meerdere of mindere mate gesproken. Om de tweede hypothese: "Er is een verschil in de mate waarin ouders, school, vrienden en gemeente keuzevrijheid bespreken" te toetsen, worden de gemiddelden van keuzevrijheid gegeven voor de vier verschillende omgevingsactoren.

Met ouders werd keuzevrijheid gemiddeld "niet echt", of "een beetje" besproken ($M = 2.73$, $SD = 1.29$). Zoals in *Figuur 6* (bijlage 1) te zien is, is er spreiding over alle scores, maar een uitschieter bij de score '1', wat betekent dat het met veel leerlingen helemaal niet is besproken.

Op school werd keuzevrijheid ook gemiddeld "niet echt", of "een beetje" besproken ($M = 2.62$, $SD = 1.14$). Net als bij de ouders is er spreiding over de scores met een uitschieter bij de score '1', zie *Figuur 7* (bijlage 1).

Met vrienden lagen de scores nog iets lager dan bij ouders en school, maar wel ook tussen de categorieën "niet echt" en "een beetje" ($M = 2.17$, $SD = 1.16$). Net als bij ouders en school, was er een redelijke spreiding en een uitschieter bij de score '1', zie *Figuur 8* (bijlage 1).

De leerlingen die bij een gemeentelijke instelling waren geweest ($n = 57$) gaven aan dat keuzevrijheid hier gemiddeld "een beetje" werd besproken ($M = 3.04$, $SD = 1.22$). Er was er een grote spreiding in scores, zonder grote uitschieters, zie *Figuur 9* (bijlage 1).

Samenvattend is keuzevrijheid het meest besproken door de gemeente, daarna door ouders, daarna door school en vrienden hebben de laagste score. Er is dus een verschil in de mate waarin keuzevrijheid wordt besproken door de verschillende omgevingsactoren.

Tabel 1 geeft de gemiddelden en standaardafwijkingen weer van communicatie over risicobescherming en keuzevrijheid door ouders, school, vrienden en gemeente. Verschillen tussen jongens en meisjes zijn met een onafhankelijke t-toets getoetst op significantie. Geen van de verschillen was significant, scores voor meisjes en jongens zijn daarom niet in de tabel opgenomen.

Tabel 1

Gemiddelden en standaardafwijkingen van communicatie over risicobescherming en keuzevrijheid

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
Risicobescherming door ouders	2.90	1.31	124
Risicobescherming door school	4.31	0.76	124
Risicobescherming door vrienden	1.94	1.11	124
Risicobescherming door gemeente	3.46	1.27	57
Keuzevrijheid door ouders	2.73	1.29	124
Keuzevrijheid door school	2.62	1.13	124
Keuzevrijheid door vrienden	2.17	1.16	124
Keuzevrijheid door gemeente	3.04	1.22	57

Nadruk op risicobescherming of keuzevrijheid

Om de derde hypothese te toetsen: "*Communicatie over seksualiteit door ouders, school, vrienden en gemeente is meer op risicobescherming gericht dan op keuzevrijheid*" is eerst gekeken naar de totaalscores op communicatie over risicobescherming en communicatie over keuzevrijheid. Een paired-sample t-test is uitgevoerd om de gemiddelden te toetsen op significantie. Aan de assumpties van meetniveau en normaal verdeelde verschillen is voldaan. De assumptie van normaalverdeling van de scores op communicatie is geschonden, want zoals eerder bleek zijn de scores op de communicatie niet normaal verdeeld. De totaalscore op communicatie over risicobescherming ($M = 3.01, SD = 0.78$) en de totaalscore op communicatie over keuzevrijheid ($M = 2.55, SD = 0.88$) verschilden significant. Risicobescherming was gemiddeld 0.54 hoger dan keuzevrijheid, $t(123) = 8.56, p < .001$.

Vervolgens is per omgevingsactor gekeken of de mate waarin risicobescherming werd besproken significant hoger was dan de mate waarin keuzevrijheid werd besproken. Deze vergelijking kan alleen gedaan worden omdat per omgevingsactor op precies dezelfde manier is gevraagd naar de mate waarin de onderwerpen werden besproken (zie hoofdstuk Methoden). Er is een paired-sample t-test uitgevoerd. Hiervoor gelden dezelfde assumpties als in de vorige alinea. Het verschil tussen risicobescherming en keuzevrijheid was voor alle omgevingsactoren significant, getoetst met $\alpha < .05$. Voor ouders, school en gemeente geldt dat risicobescherming meer werd besproken dan keuzevrijheid. Bij vrienden was dit andersom. Zie hiervoor *Tabel 2*.

Tabel 2
Verschilscores tussen communicatie over risicobescherming en keuzevrijheid

		Verschilscores		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
		<i>M</i>	<i>SD</i>			
Paar 1	totaal_risico - totaal_keuze	0.54	0.70	8.56	123	.000
Paar 2	ouders_risico - ouders_keuze	0.17	0.93	2.06	123	.042
Paar 3	school_risico - school_keuze	1.69	1.14	16.45	123	.000
Paar 4	vrienden_risico - vrienden_keuze	-0.22	0.89	2.78	123	.006
Paar 5	gemeente_risico - gemeente_keuze	0.42	1.38	2.30	56	.026

Samenhang tussen communicatie over risicobescherming en attitude

Om de hypothese "De mate waarin risicobescherming wordt besproken hangt samen met de attitude t.o.v. seks" te toetsen, is gebruik gemaakt van de Pearson correlatie coëfficiënt (*r*). Bovendien kan met deze resultaten hypothese 6 worden getoetst: "Van de vier omgevingsactoren is de samenhang tussen communicatie en de attitude groter voor de directe omgeving (ouders, vrienden) dan voor de indirecte omgeving (school, gemeente)".

De assumptie voor onafhankelijkheid is niet geschonden. De assumptie van normaalverdeling wel: zoals eerder bleek is de 'communicatie' niet geheel normaal verdeeld. Daardoor is ook niet altijd een lineair verband en homoscedasticiteit gevonden. Om deze reden is ook de Spearman's *rho* berekend, een niet-parametrische test voor samenhang door rangorde (Allen & Bennet, 2010). Spearman's *rho* gaf vergelijkbare resultaten als Pearson's *r*, en wordt daarom niet apart genoemd.

Eerst is er gekeken naar de correlatie tussen de totaalscore op risicobescherming en AS. De correlatie was positief en significant met $r(122) = .38, p < .001$. Dit suggereert dat het meer bespreken van risicobescherming samenhangt met een positievere seksuele attitude.

Vervolgens is per omgevingsactor gekeken of de mate waarin risicobescherming werd besproken, samenhangt met de score op AS. Voor risicobescherming zijn er significante positieve correlaties met AS gevonden voor de ouders, de vrienden en de gemeente. Zie Tabel 3. Het betrof medium effecten (*r* variërend van .27 tot .35). Dat wil zeggen dat naarmate leerlingen hoger scoorden op communicatie over risicobeschermers door deze omgevingsactoren gemiddeld een positievere AS hadden. Zoals verwacht had de indirecte omgevingsactor 'school' een lagere samenhang dan directe

omgevingsactoren 'ouders' en 'vrienden'. Tegen de verwachting in, had de gemeente de hoogste r , hoewel dit een indirecte omgevingsactor is.

Tabel 3

Pearson correlaties tussen communicatie over risicobescherming en attitude t.o.v. seks

	<i>Pearson's r</i>
Totaal risico	.38*
Ouders risico	.27*
School risico	-.02
Vrienden risico	.32*
Gemeente risico	.35*

*Significant met $p < .05$

Om te controleren of de gevonden correlaties geen schijneffecten zijn, is ook gebruik gemaakt van een regressiemodel. Met een regressiemodel kan een verandering in de afhankelijke variabele verklaard worden door de invloed van verschillende predictoren. Omdat ze samen worden genomen in een model, kan worden gekeken voor welke verandering elke individuele predictor verantwoordelijk is en wordt gecontroleerd voor de invloeden van andere predictoren (Field, 2014). De achtergrondvariabele sekse is ook meegenomen, om te controleren voor sekseverschillen. Aan de minimale eisen voor N (cases) en k (predictoren) om individuele invloeden te berekenen voor acht of meer predictoren is voldaan, behalve voor de omgevingsactor 'gemeente' ($n = 57$) (Allen & Bennett, 2010). Aan de assumptie van multicollineariteit is voldaan. De assumpties van normaliteit en uitschieters zijn echter geschonden. Toch is de regressieanalyse uitgevoerd, want multipele regressie is een robuuste toets, die niet heel gevoelig is voor schending van bovenstaande assumpties (Allen & Bennett, 2010).

Het regressiemodel voor communicatie over risicobescherming verklaarde voor 26% variantie op AS, $R^2 = .26$, $F(5, 51) = 3.53$, $p = .008$. Van de verschillende omgevingsactoren, had er geen een significant voorspellende waarde voor AS. Ook sekse had geen significant voorspellende waarde.

Op het eerste gezicht lijkt communicatie over risicobescherming, door ouders, vrienden en gemeente, een samenhang te hebben met AS. Als met een regressiemodel echter de predictoren samen worden genomen vallen de significante correlaties weg. Dit suggereert dat eerder gevonden correlaties schijneffecten zijn en dat er geen significante samenhang is tussen communicatie over risicobescherming en attitude ten opzichte van seks.

Samenhang tussen communicatie over keuzevrijheid en attitude

Om de hypothese "De mate waarin keuzevrijheid wordt besproken hangt samen met attitude t.o.v. seks" te toetsen, is ook gebruik gemaakt van de Pearson correlatie coëfficiënt (r). Daarnaast wordt ook hier hypothese 6 getoetst: "Van de vier omgevingsactoren is de samenhang tussen communicatie en de attitude groter voor de directe omgeving (ouders, vrienden) dan voor de indirecte omgeving (school, gemeente)".

Ook hierbij zijn de assumpties geschonden, omdat er geen sprake is van normaalverdelingen op de scores voor communicatie. Ook hier is dus de Spearman's ρ berekend en ook hier leverde dat geen ander beeld op van de correlaties.

Eerst is er gekeken naar de correlatie tussen de totaalscore op keuzevrijheid en AS. De correlatie was positief en significant met $r(122) = .34, p < .001$. Dit suggereert dat het meer bespreken van keuzevrijheid samenhangt met een positievere attitude ten opzichte van seks.

Vervolgens is per omgevingsactor gekeken of de mate waarin keuzevrijheid werd besproken, samenhang met de score op AS. Voor communicatie over keuzevrijheid zijn er significante positieve correlaties met AS gevonden voor de ouders en de vrienden. Het effect van ouders was medium ($r = .31$) en het effect van vrienden was medium tot groot ($r = .46$). Dat wil zeggen dat leerlingen die hoger scoorden op communicatie over keuzevrijheid door ouders en vrienden, gemiddeld een positievere AS hadden. Zoals verwacht was er een grotere samenhang voor de directe omgeving (ouders en vrienden) dan voor de indirecte omgeving (school en gemeente). Zie hiervoor *Tabel 4*.

Tabel 4

Pearson correlaties tussen communicatie over keuzevrijheid en attitude t.o.v. seks

	Pearson's r
Totaal keuze	.34*
Ouders keuze	.31*
School keuze	-.00
Vrienden keuze	.46*
Gemeente keuze	.18

*Significant met $p < .05$

Ook hier is met behulp van multiële regressie berekend hoeveel voorspellende waarde de predictoren los van elkaar hadden. Het regressiemodel voor communicatie over keuzevrijheid verklaarde voor 31% variantie op AS, $R^2 = .31, F(5, 51) = 4.49, p = .002$. Van de verschillende omgevingsactoren, hadden alleen vrienden een significant

voorspellende waarde voor AS, $B = 0.32$, $Beta = 0.48$, $p = .001$. Sekse had ook in dit model geen significant voorspellende waarde.

De hypothese "De mate waarin keuzevrijheid wordt besproken hangt samen met attitude t.o.v. seks" kan worden bevestigd. Op het eerste gezicht leken ouders en vrienden beide een significant correlatie te hebben met AS. Uit de multiële regressie bleek echter dat alleen de mate waarin vrienden keuzevrijheid besproken, een significant voorspellende waarde had voor de score op AS.

Als laatste is een multiële regressie met alle acht predictoren (communicatie over zowel risicobescherming als keuzevrijheid) uitgevoerd, om nogmaals te controleren of de predictoren los van elkaar significant voorspellende waarde hadden. Het regressiemodel met alle verklaarde voor 40% aan variantie op AS, $R^2 = .40$, $F(9, 47) = 3.48$, $p = .002$. Van de verschillende predictoren, had wederom alleen keuzevrijheid besproken door vrienden, een significant voorspellende waarde voor attitude ten opzichte van seks, $B = 0.40$, $Beta = 0.60$, $p = .003$. Zie *Tabel 5*.

Tabel 5

Resultaten multiële regressie, afhankelijke variabele: attitude t.o.v. seks

	<i>B</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Constant	2.94		4.43	.000
Ouders risico	0.29	.48	1.93	.060
School risico	-0.15	.13	-0.90	.374
Vrienden risico	-0.16	-.23	-1.16	.252
Gemeente risico	0.13	.20	1.22	.227
Ouders keuze	-0.22	-.35	-1.38	.175
School keuze	-0.06	-.09	-.47	.638
Vrienden keuze	0.40	.60	3.19	.003
Gemeente keuze	0.09	.14	0.87	.387
Sekse	-0.33	-.20	-1.63	.109

Conclusie

Maatschappelijke verschuivingen en vernieuwend onderzoek hebben ervoor gezorgd dat opvattingen met betrekking tot seksualiteit door de jaren heen zijn veranderd. Wetenschappers tonen aan dat biologische, cognitieve en omgevingsfactoren een grote rol spelen tijdens de seksuele ontwikkeling van de adolescent (Clarke-Stewart & Parke, 2014). De interesse in seks neemt in deze periode toe door hormonale veranderingen, maar adolescenten zijn nog niet geheel in staat om de consequenties van hun gedrag te overzien (Gijs et al, 2009). Communicatie door omgevingsactoren van de adolescent, zoals de ouders, vrienden, school en gemeente, beïnvloeden op een directe en indirecte wijze de seksuele ontwikkeling (Gijs et al., 2009). In huidig onderzoek is onderzocht in hoeverre deze communicatie gericht is op risicobescherming en relationele aspecten (keuzevrijheid) van seksualiteit en of dit samenhangt met de attitude van de adolescent. Er is een kwantitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van vragenlijsten bij 124 tweedeklas leerlingen van een havo-vwo school in Breda.

Uit de resultaten bleek dat de omgevingsactoren in verschillende mate communiceerden over risicobescherming en keuzevrijheid met betrekking tot seksualiteit. De volwassen omgevingsactoren (ouders, school, gemeente) communiceerden meer over risicobescherming dan over de keuzevrijheid. Vooral bij de school was dit verschil groot. Met vrienden werd over het algemeen weinig gecommuniceerd over seks. Wel werd met deze groep als enige meer over keuzevrijheid gesproken dan over risicobescherming. De communicatie over risicobescherming door ouders, vrienden en gemeente leek in eerste instantie samen te hangen met een positieve attitude. Verder leek de communicatie over keuzevrijheid door ouders en vrienden ook samen te hangen met een positieve attitude. Na de uitvoeren van de regressie bleek alleen het bespreken van keuzevrijheid door vrienden significant samen te hangen met een positievere attitude ten opzichte van seks. De attitude ten opzichte van seks van jongens was gemiddeld positiever dan die van meisjes. Er zijn geen sekseverschillen gevonden wat betreft de communicatie over seks.

De resultaten van dit onderzoek kunnen als betrouwbaar worden beschouwd. De vragenlijsten zijn op een gecontroleerde wijze afgenomen, waardoor geen verschillen tussen groepen zijn ontstaan. Daarnaast blijkt de interne consistentie van de meetinstrumenten voldoende te zijn.

Door de aselecte steekproef van de doelgroep zijn de resultaten beperkt te generaliseren naar andere scholen en gemeenten. De steekproef is een homogene groep: hoogopgeleide en voornamelijk autochtone adolescenten, van één school in één gemeente. De resultaten van dit onderzoek zijn echter vergelijkbaar met grootschalig

onderzoek naar seksualiteit van hoogopgeleide Nederlandse adolescenten (De Graaf et al., 2012). Dit suggereert een hogere mate van generaliseerbaarheid.

Discussie

Uit literatuuronderzoek blijkt dat seksuele voorlichting voornamelijk gericht is op risicobescherming van seksualiteit (bijv. Gijs et al., 2009). Vanuit verschillende perspectieven wordt het belang van seksuele voorlichting over risicobescherming en relationele aspecten van seksualiteit benadrukt (bijv. Aggleton & Campbell, 2000; Gijs et al., 2009; Ingham, 2005; Moore & Roosental, 1992; RutgersWPF, 2013). De bevindingen van huidig onderzoek bevestigen dat de voorlichting door ouders, school en gemeente voornamelijk gericht is op risicobescherming. Echter biedt deze studie ook nieuwe inzichten. Adolescenten communiceren namelijk met vrienden meer over keuzevrijheid dan over risicobescherming van seksualiteit. Bovendien is er een significante positieve samenhang gevonden tussen de communicatie over keuzevrijheid met vrienden en hun attitude ten opzichte van seks. Deze resultaten suggereren dat vrienden een invloedrijke omgevingsfactor zijn van de adolescenten. Dit is in lijn met de theorie van Bronfenbrenner (1977), die veronderstelt dat er een verschuiving plaats vindt van omgevingsinvloeden tijdens de adolescentie, waardoor de vrienden een steeds belangrijkere rol gaan spelen. Bovendien maken vrienden deel uit van de directe omgeving van de adolescent, die volgens Bronfenbrenner (1977) een grotere invloed heeft op de adolescent dan de indirecte omgeving.

Verder bleek uit deze studie dat zowel communicatie over risicobescherming van sommige omgevingsfactoren (ouders, vrienden en gemeente) als communicatie over keuzevrijheid uit verschillende omgevingsfactoren (ouders en vrienden), samenhangt met een positieve 'attitude t.o.v. seks'. Hoewel de meeste individuele correlaties in het regressiemodel van de omgevingsfactoren niet significant waren, zijn het toch interessante bevindingen. Het zou namelijk kunnen suggereren dat het communiceren over seksualiteit in het algemeen samenhangt met een positievere 'attitude t.o.v. seks'. Dit sluit aan bij gevonden literatuur die stelt dat communicatie over seks bijdraagt aan gezonder seksueel gedrag (bijv. Aspy et al., 2007; Hutchinson, 2002; Hutchinson et al., 2003; Wellings et al., 2001).

Discussabel in dit onderzoek is het feit dat een attitude is gemeten. Idealiter zou de samenhang van de voorlichting met het gezond seksueel gedrag gemeten zijn. Uit de literatuur blijkt namelijk dat gezond seksueel gedrag kan leiden tot goede seksuele gezondheid (Gijs et al. 2009). Het meten van gedrag was onmogelijk door de beperkte seksuele ervaringen van de doelgroep. Verschillende bronnen benadrukken echter het belang van voorlichting vóór deze eerste seksuele ervaringen, wat de keuze van de onervaren doelgroep verklaart (Gijs et al., 2009; RutgersWPF, 2013).

Een andere beperking van het onderzoek is de homogeniteit van de steekproef. Alle adolescenten zaten op dezelfde middelbare school en hebben dezelfde voorlichting

gekregen. Er was weinig spreiding in de antwoorden over de communicatie vanuit de school, wat mogelijk de reden is dat er geen verband is gevonden tussen de communicatie vanuit de school en de attitude. Een tweede methodologische beperking heeft te maken met een tekort aan statistische power. In het regressiemodel was te zien dat alleen grote *Beta's* (hoger dan 0.5) significant waren. Kleine verschillen in communicatie en attitude zouden in werkelijkheid wel verband kunnen houden, maar de significantie kan in een kleine steekproef niet worden aangetoond. De steekproef in vervolgonderzoek zou groter en meer heterogeen moeten zijn.

Ten slotte is in deze studie slechts gekeken naar samenhang en niet naar causale verbanden. Er kan dus niet gesteld worden dat communicatie met vrienden over de relationele aspecten (keuzevrijheid) van seksualiteit leidt tot een positievere attitude. Het kan namelijk ook andersom zijn: adolescenten met een positievere attitude praten er eventueel ook meer over met hun vrienden. Om een causaal verband aan te tonen zou longitudinaal of experimenteel onderzoek moeten worden uitgevoerd.

De hedendaagse adolescent groeit op in een sekspositief klimaat, waarbij informatie over seksualiteit toegankelijk is. Dit onderzoek heeft de eerste stappen gezet om meer inzicht te krijgen in de invloed van verschillende vormen van communicatie over seks op de 'attitude t.o.v. seks' van de adolescent. Ondanks de beperkingen van deze studie is er een samenhang tussen communicatie over seksualiteit en een positieve attitude aangetoond. Een longitudinaal vervolgonderzoek zal zich moeten richten op een eventuele invloed van seksuele voorlichting op de attitude van de (jonge) adolescent en de gevolgen hiervan voor hun latere seksuele (gezonde) gedrag.

Daarnaast zal de inhoud en de vorm van seksuele voorlichting verder onderzocht moeten worden. De resultaten toonden aan dat vrienden een grote invloed hebben. Het is relevant om deze invloed nader te onderzoeken, omdat er hierdoor meer duidelijkheid kan ontstaan over de rol van vrienden tijdens de seksuele ontwikkeling van de adolescent. Voorlichtingsprogramma's zouden dan kunnen inspelen op deze invloedsrelatie. Bovendien kan nader onderzoek inzicht geven in de informatiebehoeften van de adolescent. Het is namelijk opvallend dat juist de communicatie over keuzevrijheid met vrienden een significant effect heeft, wat de suggestie wekt dat adolescenten behoeften hebben aan dergelijke informatie. Door vervolgonderzoek kan het beleid en de praktijk in de toekomst beter op elkaar aangesloten worden.

Referenties

- Aggleton, P., & Campbell, C. (2000). Working with young people towards an agenda for sexual health. *Sexual and Relationship Therapy, 15*, 283-296.
doi:10.1080/14681990050109863
- Albarracín, D., Gillette, J. C., Earl, A. N., Glasman, L. R., Durantini, M. R., & Ho, M. H. (2005). A test of major assumptions about behavior change: A comprehensive look at the effects of passive and active HIV-prevention interventions since the beginning of the epidemic. *Psychological Bulletin, 131*, 856-897.
doi:10.1037/0033-2909.131.6.856
- Allen, P. J., & Bennett, K. (2010). *PASW statistics by SPSS: A practical guide: Version 18.0*. Melbourne, Australië: Cengage Learning.
- Aspy, C. B., Vesely, S. K., Oman, R. F., Rodine, S., Marshall, L., & McLeroy, K. (2007). Parental communication and youth sexual behaviour. *Journal of Adolescence, 30*, 449-466. doi:10.1016/j.adolescence.2006.04.007
- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology, 52*, 27-58. doi:10.1146/annurev.psych.52.1.27
- Bakker, F. & Vanwesenbeeck, I. (2006). *Seksuele gezondheid in Nederland 2006*. Delft, Nederland: Eburon Uitgeverij BV.
- Bandura, A.J. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Halls.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist, 32*, 513-531. doi:10.1037/0003-066X.32.7.513
- Brug, J., van Assema, P., Lechner, L. (2012). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering: Een planmatige aanpak*. Assen, Nederland: Van Gorcum.
- Bussemaker, J. (2009, november). *Kamerbrief: Seksuele gezondheid*. Beleidsbrief van staatssecretaris aan voorzitter van de Tweede Kamer, Den Haag. Gedownload van www.rijksoverheid.nl
- Christens, B. D., & Peterson, N. A. (2012). The role of empowerment in youth development: A study of sociopolitical control as mediator of ecological systems'

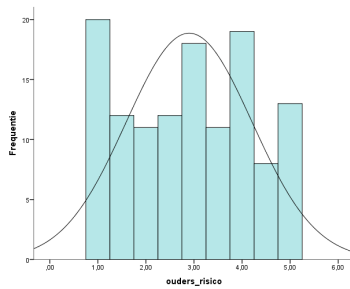
- influence on developmental outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 623-635. doi:10.1007/s10964-011-9724-9
- Christie, D., & Viner, R. (2005). ABC of adolescence: Adolescent development. *BMJ*, 330, 301-304. doi:10.1136/bmj.330.7486.301
- Clarke-Stewart, A., & Parke, R. D. (2014). *Social Development, 2nd edition*. Hoboken, VS: John Wiley & Sons Inc.
- Field, A. (2014). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics, 4th Edition*. Londen, Engeland: Sage Publications Ltd.
- Freud, S. (1940). The development of the sexual function. *Standard edition*, 23, 152-156.
- Gabhainn, S. N., Baban, A., Boyce, W., & Godeau, E. (2009). How well protected are sexually active 15-year olds? Cross-national patterns in condom and contraceptive pill use 2002-2006. *International Journal of Public Health*, 54, 209-215. doi:http://dx.doi.org/10.1007/s00038-009-5412-x
- Gagnon, J. H. & Simon, W. (1973). *Sexual conduct. The social sources of human sexuality*. Chicago, VS: Aldine Publishing Company.
- Gavin, L. E., Catalano, R. F., David-Ferdon, C., Gloppen, K. M., & Markham, C. M. (2010). A review of positive youth development programs that promote adolescent sexual and reproductive health. *Journal of Adolescent Health*, 46, S75-S91. doi:10.1016/j.jadohealth.2009.11.215
- Gemeente Breda (2012, maart) *Gezond@Breda. Nota lokaal beleid volksgezondheid Breda, 2012 t/m 2015*. Gedownload van www.breda.nl
- Gijs, L., Gianotten, I., Vanwesenbeeck, I., & Weijnenborg, P. T. M. (2009). *Seksuologie*. Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Grunseit, A., & Kippax, S. (1997). *Impact of HIV and sexual health education on the sexual behaviour of young people: A review update*. Genève, Zwitserland: Joint United Nations Programme on HIV / AIDS.

- de Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft, Nederland: Eburon.
- de Graaf, H., Kruijer, H., van Acker, J., & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25^e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft, Nederland: Eburon.
- Hulstein, M. (2016). *Tweede Kamerleden krijgen 'seksles' van Goedele Liekens*.
Gedownload van <http://www.bnr.nl/nieuws>
- Hutchinson, M. K. (2002). The influence of sexual risk communication between parents and daughters on sexual risk behaviors. *Family Relations, 51*, 238-247.
doi:10.1111/j.1741-3729.2002.00238.x
- Hutchinson, M. K., Jemmott, J. B., Jemmott, L. S., Braverman, P., & Fong, G. T. (2003). The role of mother–daughter sexual risk communication in reducing sexual risk behaviors among urban adolescent females: A prospective study. *Journal of Adolescent Health, 33*, 98-107. doi:10.1016/S1054-139X(03)00183-6
- Ingham, R. (2005). 'We didn't cover that at school': Education against pleasure or education for pleasure? *Sex Education, 5*, 375-388.
doi:10.1080/14681810500278451
- Kirby, D. B., Laris, B. A., & Roller, L. A. (2007). Sex and HIV education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world. *Journal of Adolescent Health, 40*, 206-217. doi:10.1016/j.jadohealth.2006.11.143
- Koelen, M. A., & van den Ban, A. W. (2004). *Health education and health promotion* (p. 26). Wageningen, Nederland: Wageningen academic publishers.
- Krafft-Ebing, R. V. (1892). *Psychopathia sexualis, with especial reference to contrary sexual instinct: a medico-legal study*. Philadelphia, VS: FA Davis.
- Meijer, S. (2014). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lang leve de Liefde Onderbouw'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies

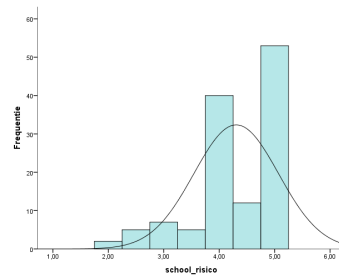
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport [VWS] (2011, Mei). *Gezondheid dichtbij, Landelijke nota gezondheidsbeleid 2011-2014*. Gedownload van www.rijksoverheid.nl
- Moore, S., & Rosenthal, D. (1992). The social context of adolescent sexuality: safe sex implications. *Journal of Adolescence, 15*, 415-435.
doi:10.1016/0140-1971(92)90072-D
- Sandfort, T., & Rademakers, J. (2000). *Childhood sexuality: Normal sexual behavior and development*. Philadelphia, VS: The Haworth Press, inc.
- Shorter, E. (1971). Illegitimacy, sexual revolution, and social change in modern Europe. *The Journal of Interdisciplinary History, 2*, 237-272. doi:10.2307/202844
- Silva, M. (2002). The effectiveness of school-based sex education programs in the promotion of abstinent behavior: A meta-analysis. *Health Education Research, 17*, 471-481.
doi: 10.1093/her/17.4.471
- Sprecher, S., Harris, G., & Meyers, A. (2008). Perceptions of sources of sex education and targets of sex communication: sociodemographic and cohort effects. *Journal of Sex Research, 45*, 17-26. doi:10.1080/00224490701629522
- Steinberg, L. (2005). Cognitive and affective development in adolescence. *Trends in Cognitive Sciences, 9*, 69-74. doi:10.1016/j.tics.2004.12.005
- Russell, S. T. (2005). Conceptualizing positive adolescent sexuality development. *Sexuality Research and Social Policy, 2*, 4-12. Gedownload van <http://nsrc.sfsu.edu>
- RutgersWPF (2013) *Richtlijn seksuele en relationele vorming: Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht, Nederland: Rutgers WPF. Gedownload van <http://www.rutgers.nl/producten/richtlijn-seksuele-en-relationele-vorming>
- Van Emde Boas, C. (1978). Hoofdmomenten uit de Nederlandse medische seksuologie. In P. Nijs, M. Christiaans et al. (Red). *Hoofdmomenten in de Seksuologie* (pp. 73-89). Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandse Boekhandel.

- Veenhoven, R. (2005). Wat bracht de sexuele revolutie? In S.W. Couwenberg (Red.). *Van Phil Bloom tot Sex and the City: Civis Mundi Jaarboek*. (pp. 93-105). Budel, Nederland: Damon.
- Verhoeven, N. (2010). *Wat is onderzoek?: Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag, Nederland: Boom onderwijs.
- Wellings, K., Nanchahal, K., Macdowall, W., McManus, S., Erens, B., Mercer, C. H.,...Field, J. (2001). Sexual behaviour in Britain: Early heterosexual experience. *The Lancet*, 358, 1843-1850. doi:10.1016/S0140-6736(01)06885-4
- WHO Regional Office for Europe & BZgA (2010). *Standards for sexuality education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*. Keulen, Duitsland: Federal Centre for Health Education. Gedownload van <http://www.bzga-whocc.de/>
- Yperen, T. van, Wijnen, B., & Hageraats, R. (2016). *Evaluatie Jeugdwet. Meer kwaliteit en minder zorgen*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van: www.nji.nl

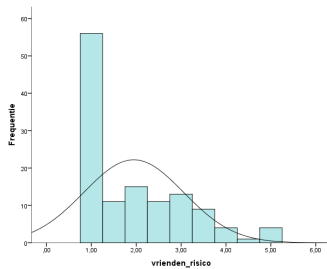
Bijlage 1: Figuren die resultaten ondersteunen

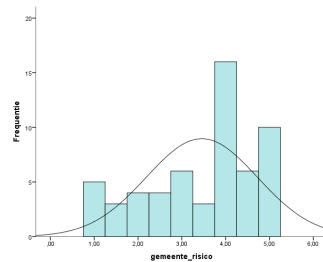
Figuur 2. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over risicobescherming door ouders.

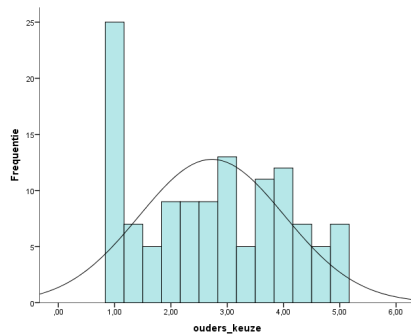
Figuur 3. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over risicobescherming door school

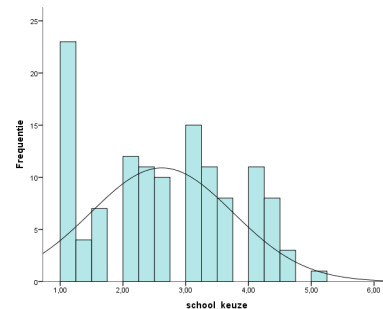
Figuur 4. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over risicobescherming door vrienden.

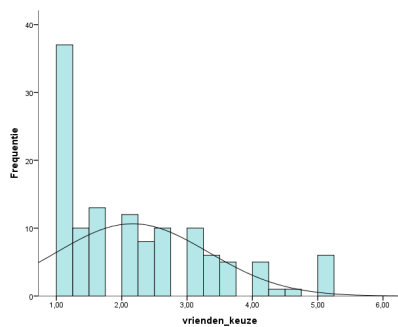
Figuur 5. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over risicobescherming door gemeente.

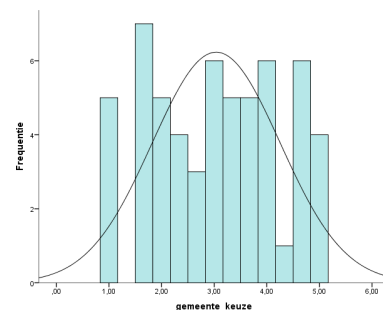
Figuur 6. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over keuzevrijheid door ouders.

Figuur 7. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over keuzevrijheid door school.

Figuur 8. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over keuzevrijheid door vrienden.

Figuur 9. Frequentieverdeling met normaalcurve van communicatie over keuzevrijheid door gemeente.

Bijlage 2: Vragenlijst

Vragenlijst Mencia de Mendozaschool

Vragen aan leerlingen uit de tweede klas van de Mencia de Mendozaschool.

Deel A

Eerst volgt een aantal algemene vragen.

1. Ik ben een

Markeer slechts één ovaal.

- Jongen
 Meisje

2. Mijn leeftijd is

Markeer slechts één ovaal.

- Jonger dan 13 jaar
 13 jaar
 14 jaar
 Ouder dan 14 jaar

3. Ik zit in klas

.....

Deel B

Hieronder staat een aantal uitspraken. Geef bij elke uitspraak aan wat je ervan vindt. Heb je ergens geen ervaring mee? Probeer je dit dan voor te stellen.

4. Ik schaam me als ik seksuele gevoelens heb of zou hebben.

Markeer slechts één ovaal.

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

5. Ik vind seks eigenlijk vies.

Markeer slechts één ovaal.

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

6. Seks is voor mij belangrijk.*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

7. Ik ben nog niet aan seks toe.*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

8. Ik voel me schuldig als ik seksuele gevoelens heb of zou hebben.*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

9. Ik voel me schuldig na het masturberen (zelfbevrediging).*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

10. Ik wil van alles uitproberen op het gebied van seks.*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

11. Ik vind seks erg fijn.*Markeer slechts één ovaal.*

	1	2	3	4	5	
Helemaal niet mee eens	☐	☐	☐	☐	☐	Helemaal mee eens

Deel C

De volgende vragen gaan over verschillende mensen die jou informatie hebben gegeven over seks.

12. Ik heb wel eens informatie over seks gekregen van

Vink alle toepasselijke opties aan.

- Mijn ouders
- Mijn docent(en) op school
- Mijn vrienden
- Een gemeentelijke instelling zoals het CJG Breda, de GGD (waaronder Sense)*
- Anders, namelijk:

13. Van welke (gemeentelijke) instellingen wist jij dat je er informatie over seks kan krijgen?

Vink alle toepasselijke opties aan.

- CJG Breda
- GGD (waaronder Sense)
- Anders, namelijk:

Deel D

De volgende vragen gaan over de informatie die jij hebt gekregen over seks. Kruis telkens aan hoeveel dit is besproken en met welke mensen. Vul in elke rij wat in!* Als iets niet is besproken, vul je dus 'Het is helemaal niet besproken' in.

*Als je bij een gemeentelijke instelling bent geweest (zoals ingevuld bij vraag 12), houd je deze instelling in je hoofd als je vragen beantwoordt over 'Een gemeentelijke instelling'. Ben je bij meerdere instellingen geweest? Kies er dan ééntje en beantwoord de vragen met die instelling in je hoofd. Als je niet bij een gemeentelijke instelling bent geweest, hoef je in deze rij niets in te vullen. Vul wel iets in bij de andere 3 rijen.

14. Mij is verteld dat ik zelf mag kiezen met wie ik seks wil.

Markeer slechts één ovaal per rij.

	Het is helemaal niet besproken	Het is niet echt besproken	Het is een klein beetje besproken	Het is besproken	Het is uitgebreid besproken
Mijn ouders	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn docent(en) op school	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn vrienden	☐	☐	☐	☐	☐
Een gemeentelijke instelling	☐	☐	☐	☐	☐

15. Mij is verteld dat ik zelf mag kiezen wanneer ik seks wil.

Markeer slechts één ovaal per rij.

	Het is helemaal niet besproken	Het is niet echt besproken	Het is een klein beetje besproken	Het is besproken	Het is uitgebreid besproken
Mijn ouders	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn docent(en) op school	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn vrienden	☐	☐	☐	☐	☐
Een gemeentelijke instelling	☐	☐	☐	☐	☐

16. Mij is verteld dat ik zelf mag aangeven wat ik (niet) wil, als ik seks heb.

Markeer slechts één ovaal per rij.

	Het is helemaal niet besproken	Het is niet echt besproken	Het is een klein beetje besproken	Het is besproken	Het is uitgebreid besproken
Mijn ouders	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn docent(en) op school	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn vrienden	☐	☐	☐	☐	☐
Een gemeentelijke instelling	☐	☐	☐	☐	☐

17. Mij is uitleg gegeven over SOA's en hoe ik mij daartegen kan beschermen.

Markeer slechts één ovaal per rij.

	Het is helemaal niet besproken	Het is niet echt besproken	Het is een klein beetje besproken	Het is besproken	Het is uitgebreid besproken
Mijn ouders	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn docent(en) op school	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn vrienden	☐	☐	☐	☐	☐
Een gemeentelijke instelling	☐	☐	☐	☐	☐

18. Mij is uitleg gegeven over zwangerschap en hoe ik mij/de ander daartegen kan beschermen.

Markeer slechts één ovaal per rij.

	Het is helemaal niet besproken	Het is niet echt besproken	Het is een klein beetje besproken	Het is besproken	Het is uitgebreid besproken
Mijn ouders	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn docent(en) op school	☐	☐	☐	☐	☐
Mijn vrienden	☐	☐	☐	☐	☐
Een gemeentelijke instelling	☐	☐	☐	☐	☐

Deel E

Dit zijn de laatste vragen!

19. Heb jij al weleens seks gehad met iemand?

Markeer slechts één ovaal.

- Ja
 Nee
 Dat zeg ik liever niet

20. Wat vond je van deze vragenlijst? (meerdere antwoorden mogelijk)

Vink alle toepasselijke opties aan.

- Interessant/leuk onderwerp
 Ik vond de vragen moeilijk
 Ik vond het een gek onderwerp
 Ik vond het saai
 Anders, namelijk:

21. Heb je nog opmerkingen?

.....

.....

.....

.....

.....

Bedankt!

Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst.
